

Portekiz'de Arap Nüfûzunun İzleri*

Yazan: E. ROSENTHAL

Çeviren: Yusuf ALEMDAR**

Özet

Meşhur Doğu-bilimci E. Rosenthal'e ait bu çalışmada, Endülüs Emevî Devleti'nin Portekiz'e bıraktığı tarihsel kalıntılar anlatılmaktadır. Şu anda İber Yarımadası'nın iki devletinden biri olan Portekiz, o zamanlar Endülüs İspanyası'nın bir parçası idi. Bu devletin kurucularının kökenlerinin Arap olması ve Arap kültürünü bu yeni topraklara taşımaları dolayısıyla; onlardan tevarüs eden eserler, tabiatıyla kendilerine (Araplara) atfedilmiştir. İşte yazar bu makalesinde; *Arap* diye nitelediği ama gerçekte tüm Endülüs Müslümanlarından kalan bu yapılardan, yaşadığı döneme bir şekilde intikal edenlerini ya da izlerine rastlayabildiklerini, gezi ve gözlemleri doğrultusunda tasvir etmektedir. Yanısıra o, bu coğrafyada; özellikle Müslümanlarla-Hıristiyanlar arasında vukû bulan olaylara, sözünü ettiği yerleşim birimlerinin eski yeni durumlarına ve o devirlerin geçmiş ve şimdiki sosyo-kültürel hayatına da değinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Portekiz, Endülüs, Arap, Emevî, Mağrib/Mağribî, Nüfûz/Hâkimiyet/Egemenlik, İz/Eser/Etki, Müslüman ve Hıristiyan

Abstract

In this study, which belongs to famous orientalist E. Rosenthal, was explained historical remains of Andalusia Umayyad State left to Portugal. In that time, Portugal was part of Spain of Andalusia but in the present-days, it is one of two states of the Iberian Peninsula. Because of the Arab origin of the founder of this state and to carry Arabic culture to the new lands, then the traces were referred to Arabs. In this article, the author trying to describe the monuments, which reached to his term, in the light of his visit to the direct observations of the Arabs ruins. However, in fact, it was belonging to all Muslims of Andalusia rather than only Arabs. Furthermore, he is not only men-

* Orijinal ismi; "**Traces of Arab Influence In Portugal**" olan bu gezi-gözlem yazısı *Islamic Culture*, c. X, sy. 1, Haydarabad-Dekkan (Ocak) 1936, s. 1-17'de yayımlanmıştır.

** Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Görevlisi, Sivas (alemdar@cumhuriyet.edu.tr).

tioned about Arabs traces in this geographical area, but also he touched on the events between Muslims and Christian populations, in the ancient and nowadays positions of the places, and social and cultural life of that times in the past and now.

Key Words: Portugal, Andalusia, Arab, Umayyad, Moor/Moorish, Influence, Trace/Remain/Relic, Muslim and Christian

Arap nüfûzunun Portekiz'deki izlerini araştırmak, Portekiz halkının alışkanlık ve gelenekleri ile olduğu kadar, anıt ve sanatlarıyla da temasta bulunmayı sağladığından büyüleyici bir çalışmadır. Aşağıda, hayranlık uyandıran tarihsel içerikli notlar, -tarihî olayları birbirine bağlamak sûretiyle bir geçmiş oluşturmak bakımından- bu çalışmayı kolaylaştırmıştır.

M.S. V. yüzyılda, sonradan Portekiz'in yer aldığı coğrafi bölgede; Vizigotlar, -İspanya veya İberia (=İberya)'nın derebeyleri olarak- Romalıların yerine geçti. VIII. yüzyılın başlangıcında ise, İspanya Gotları; ahlâken çökmüş ve zevke düşkün yüksek zümre içinde dejenere olup bozuldu; bu durumda ezilmiş ve cesareti kırılmış kölelik de kendini savunmadan âciz idi. Bu Gotik aşağılanma döneminde, -geleneğe göre- Müslümanların Cava olarak adlandırdığı Ceuta valisi Kont Julian'ın kızı Florinda, bu monarşi tarafından ihânete uğradığında, Kral Roderick'in Toledo'daki sarayında eğitim görüyordu. İntikam almak için, kızın babası, savunmasız İspanya Devleti'nin Kuzey Afrika Arap valisi olan Mûsa bin Nusayr'ı bilgilendirdi. Mûsa bin Nusayr da, Damascüs (=Şam)'daki Halife ile irtibat kurdu ve M.S. 710'da Endülüs sahillerine saldırması için General Tarif'i, Straits'in karşı (yaka)sına; Arapça ismi *Bâbü'z-Zükâk* (=Dar Kapı) olan yere gönderdi. O zamandan beri Tarifa olarak bilinen İspanya'daki bu yerleşim birimine gelen Tarif, hiç vakit kaybetmeden Algeciras'ı yağmaladı; ardından Afrika'ya dönüşünde, Mûsa bin Nusayr'ın kulağına gelen ve Kont Julian'ın da özenle korumaya çalıştığı olağanüstü güzellikleri istilâ etmeye yönelik kolaylıkları onayladı. Bir sonraki yıl, Mûsa bin Nusayr, Moorish (=Mağribli/Kuzey Afrikalı/Faslı) General Târik bin Mâlik'i operasyonlara devam etmesi için Yüksek Kayalıklar (=Pillars of Hercules)'ın kuzeyine gönderdi. Târik, *Cebel-i Târik*, yani Gibraltar adıyla tanınan kayalık yere ayak bastı ve 12 bin kişilik Berberî kuvvetiyle Roderick ve Vizigotlardan meydana gelen 70-80 bin kişi gücündeki orduyu yendi. Bu muazzam zaferin sonucu olarak Târik, Cadiz yakınlarındaki Guadalete Savaşı'nda, Şam'daki Halife'nin yönetimi altındaki İber Yarımadası'nın neredeyse tamamını aldı.

Bu Arap fetihlerinin en batısında kalan parçaları, idarî yönden üç eyâlete ayrıldı ki, bunlar; *Belatha*'yı da kapsayacak şekilde

Lisbon (=Lizbon)'un önemli şehirlerinin egemenliğine girmiş olan (sonradan *Al-Ashbunah* = el-Eşbûne olarak bilinen) *Garb* (Batı), (bilâhare *Chintra* veya *Zintiras* olarak anılan) Sintra, (sonraları *Chantarin* ya da *Chantireyn* denilen) Santarem ve (sonrasında *Al-Ma'dan* = el-Ma'den ismini alan) Almada'dır. Tagus'un güneyi ki, şimdi Portekiz'in Alentejo vilâyetini de içine alan *Al-Qassr* (=el-Kasr) ve Portekiz'in daha güneyindeki *Al-Faghar* veya *Chenchir*, bugünkü Algarve idi. Portekiz, Arap orijinli muhteşem yapılar bakımından İspanya kadar zengin olmamasına rağmen; Arap egemenliğinin etkileri, Portekiz'in ulusal karakteri üzerinde hâlâ kayda değerdir. Bu hâkimiyet, Portekiz'in güneyinde 500 yılda, kuzeyinde ise yaklaşık olarak 300 yılda sona erdi ve bu devre boyunca Portekiz, istiklâlini kazanmak için çabaladı ve zorla da olsa İspanya'dan ayrılarak bağımsızlığını elde etti.

Açıkçası; "Moor" tanımlaması, müslüman Araplar marifetiyle İslâm'a giren ve Arap öncüleri tarafından İspanya'ya yerleştirilen Afrika'nın kuzeyindeki Berber(î)ler için uygun düşer. Bununla beraber "Moor" kelimesi, umûmiyetle İspanya'daki tüm Arapları ve diğer bütün Müslümanları ifade etmek için kullanılır. Dolayısıyla bu tabir, bu makalede genel kabul gören bu manasıyla yer alacaktır.

Arap nüfûzunun Portekiz'deki izlerine dair, araştırmacının dikkatini çeken şeylerden ilki, Portekiz'in başkenti Lizbon'un şimdiki ismidir. Bu yakıştırma, *Olisipo* ya da *Olisipone*'un Arap versiyonları olan *Al-Ashbûnah* (=el-Eşbûne/h), *Luxbona* veya *Uxbona*'dan uyarlanmıştır ki, bu adlandırmanın, buranın kurucusu olduğu rivayet edilen Ulysses tarafından şehre bağışlandığı varsayılır. Ne yazık ki, birkaç Arap metni ve kitâbesi, İber Yarımadası'nın, daha sonra Portekiz olan kısmında bulunmuş; fakat M.S. 714 civarında Lizbon'u ele geçiren Afrika valisinin oğlu 'Abdü'l-Azîz bin Mûsa tarafından orada kurulmuştur. Takrîben Hicrî 138, Milâdî 755'lerde ise; I. 'Abdu'r-Rahmân, Cordova (=Kordova)'da iktidarı ele geçirmiş ve birkaç yıl sonra da (kendisine bağlı) batı (illerinin) yöneticilerini ziyaret etmiş ve şu anda *el-Eşbûne*'deki Lizbon Katedrali'nin bulunduğu sahanın yanında yer alan Ulu Cami'nin inşası için emir vermiş olduğuna inanılır. Muhtemelen bu Hıristiyan yapısının ünitelerinden bazıları, aslında Müslüman ibâdethâne (ilâvesi) ile desteklemiştir. (Örneğin;) Katedral Manastırı'nın içindeki üstü kapalı kemer(li) yol ile -arkasında bugün hâlâ varlığını sürdüren yüksek kulesi (=minaresi) bulunan- camiye birbirine bağlamaya yarayan yeraltı geçidi, Arap zamanlarından kalan ve mukaddes emânet gibi duran nefis bir metal işi güzel bir demir perdedir.

Romalılar dönemine dayanan Lizbon Kalesi, Araplar tarafından daha çok güçlendirilmiş olup, Barbary (=Berberî)'deki kaleye, dik-

kat çekecek derecede benzemektedir. Kalenin üzerinde durduğu tepe, Arap kentinin kalbiydi; onun arka tarafı ise, öteden beri eski caddelerden oluşan (bir) ağla desteklenmişti. Sayısız kırık-dökük parça kalıntılar(ın)a sahip bulunan şehir duvarlarının, bazı uzmanlarca Arap eklentileri olduğu kabul edilir. Bu otoriteler, Vizigotların, Lizbon (*Olisipo*) Kalesi'ni Romalı atalarından miras (olarak) aldıklarını tahmin ederler; kentin öneminin artışı dolayısıyla, onun duvarlarla çevrilmesi gereğinin başgöstermesi ise, Arapların buraya gelmesi (öncesi)ne kadarki döneme ait değildi. Lizbon, İber Yarımadası'nda en güçlü biçimde korunan Arap şehirlerinden biriydi. O nedenle, M.S. 1147'de ele geçirilme girişiminden önce Portekiz'in ilk Kralı Afonso Henriques, Filistin yolunda küçük sandallarının güvenliklerini tehdit eden fırtınalardan dolayı Portekiz'e sığınma(k) mecburiyetinde kalan bir grup Haçlıdan yardım istedi. Osbern isimli İngiliz haçlılardan biri, Lizbon Akademisi'nin himayesindeki (bir yayın organı olan) *Portugaliae Monumenta Historica*'da basılan ve (hâlen) muhafaza edilen birtakım mektuplar yazdı. Bu ilginç dökümanlardan biri, Arap duvarlarına ilişkin (bazı) referanslar(ı) içerir: —

“Yuvarlak tepenin zirvesinde (bir) istihkâm (=hisar) yükselir; sağdan ve soldan duvarın iki kolu nehir kenarına doğru yavaş yavaş iner ki, orada, başka bir duvar onlarla birleşir.”

Bu duvarlar; Sesimbra surlarının, Tagus'un güneyinde yer alan pitoresk (=resimsi) kasabayı ihâta ettiği gibi, (bir) Arap kenti (olan) *Al-Ashbunah*'ın etrafını da tamamen sardı. Arap günlerindeki gibi hâlâ bozulmamış olarak kalan Lizbon'daki sekiz kapıdan biri olan ve Gate of Martin Moniz (=Martin Moniz Kapısı) ismini taşıyan kapı; M.S. 1147 Temmuz'undan Ekim'ine kadar devam eden sıkı bir kuşatmanın ardından Portekiz Kralı'nın birliklerinin girmesini sağlamak için yarı açık (bulunan) bu kapının çatla(klı)ğından vücudunu zorlayarak girmeye çalışan savaşçıdan sonra bu kapı, bu adla (Martin Moniz Kapısı olarak) anıldı. Araplar, araştırma yapmak için sürgüsünü açtıkları kapıyı kapatmadı ve Portekizliler de Moniz'in cesedinin üzerinden şehre -âdeta- akarak girdiler. Şimdi geriye kalan geçitler, yalnızca kemerlerdir ve (bunlar) tanık oldukları değişikliklere şaşkınlıkla bakmaktadırlar. Bunlardan birisi; (defalarca işgal edilmiş) antreponun (=ambarın) yanında bulunan, şu anda adanın (uzunca bir şerit hâlinde) ana parçası konumundaki muazzam bir yol olan ve üzerinde, Arap hâkimiyeti günlerini hatırlatan Tagus'un uzandığı “Deniz Kapıları'ndan bir Kemeraltı yolu hüviyetindeki” *Arco das Portas do Mar*'dır..

el-Eşbûne'nin Büyük Cami'sinin bitişiğinde 'Abdu'r-Rahmân'(ın) Hükümeti'nin (İdare) Sarayı veya *Al-Jama'* (=el-Cem')

var idi ki, bazı otoriteler burayı, *Alfama*'nın aslı olarak görür ve burası hâl-i hâzırda katedralin hemen yanbaşında çok yoğun nüfusa sahip bir bölgedir. Tarihle uğraşan diğer bazı kimseler de, *Alfama* kelimesinin; "sığınak" anlamına geldiğini farzetmiş ve surların içinde yaşayan halkın kale muhâfızları tarafından korunduğunu belirtmişlerdir. *Alfama* sözcüğüne dair bir başka açıklama ise; (bu) kentin merkezinde çıkan termal sular sayesinde hizmet veren ve *al-hamma* (*hammâm*) diye bilinen banyolar(ın)dan dolayı bu ismi almıştır şeklindedir. M.S. 1154'den önce Lizbon'u ziyaret eden 12. yüzyıl Arap coğrafyacısı *İdrisî*, *Alfama*'da bulunan bu kaplıca sularına işaret etmektedir ki, bunlar, günümüzde tıbbî tedavi maksadıyla banyo yapmak için kullanılmakta ve *alcaçarias* diye anılmaktadır. Haçlı Osbern'e göre; (yerden fışkıran bu sıcak) kaplıca suları, kendisi M.S. 1147'de Lizbon'da iken halkın istifade ettiği umûmî hammamlardı. Bu arada, İspanya'daki bazı yeraltı termal suları da *Alhama* ismiyle bilinmektedir. Araplar bu şehri ele geçirdiğinde, ileri gelen Goth'ların ikametgâhı olan Lizbon *Alfaması*, 12. yüzyılda Hıristiyanlar Lizbon'a hâkim olduktan sonra, buranın sosyal önemi azaldı. Hıristiyan nüfus artınca, *Alfama*'da Yahûdilere ayrımcılık yapıldı ve burası (önce) tüccarların, sonra da küçük dükkân sahiplerinin mesken tuttuğu bir yer oldu; günümüzde ise bura(nın) sâkinlerinin çoğun(luğun)u sahilde yaşayan ahâlî oluşturmaktadır. Kentin en fakir kısmı olmasına karşın; *Alfama*, ikinci bir örneği bulunmayan önemli bir tarihî geçmişinin var olmasından kaynaklanan çok güzel manzaraya sahip bir bölgedir. Burada daracık sokaklar/caddeler vardır ki; bu darlık, doğu şehirlerinin hiçbirinde olmadığı kadardır ve buralarda Arap duvarlarının pek çok kalıntıları bulunmaktadır. 12. yüzyılda Osbern bile, bu dar yollardan etkilenmiş ve (bunların) en genişinin 7 feetten daha fazla olmadığından bahsetmiştir. Birçok dar geçit, bugüne değin varlığını sürdürmüştür ki, eski(den kalma) çok yüksek binalar sebebiyle bu ölçüleri aşmayan, hatta daha dar görünen yollar vardır. Zira buradaki eski yüksek binalar, Doğu'daki kadınlara mahsus evlerdeki sık parmaklıklı pencereleri hatırlatan, kafes şeklinde çevrilmiş pencerelere sahip bulunan yapılarıdır.

Costa do Castelo veya kale tepesinin çevresinde (döner vaziyette)ki dairesel yol, Arap zamanlarında Lizbon'un ana arterlerinden biriydi ve hâlâ çok kullanılan bir anayoldur. *Arrifanas* veya sebze bahçeleri, 17. yüzyıla kadar yükseklikleri nedeniyle *Alfungera* olarak bilinmekteydi ki; buranın yamaçları, (eskiden) Araplar eliyle yapıldığı gibi (şimdi de) ekilip-biçilmektedir. Arap bilgini Sousa'ya göre, bu ifade, toprağın doğasına delâlet eden *Hajarun* (=Hacerun) kelimesinin, (yani) taş (kavramın)ın küçültme kipi idi. Lizbon'un "Mağribî Bölgesi/Faslılara ait Sementi" *Mouraria*,

tarihle olan bağlantısı bakımından komşusu *Alfama* kadar zengindir. M.S. 1147'de Kral Alfonso Henriques'in Lizbon'u zapt etmesinden sonra, *Mouraria* Muhammedîlere bırakıldı ki; oranın mağara tipi büyük dükkânlarında ve yine onun, üzerleri çiçeklerle donatılmış teras ve balkonlarında tamamen doğu kökenli yaylı sazlar eşliğinde söylenen *fado* nağmeleri sıkça duyulur. Portekizce sözlük anlamı 'alinyazısı' olan *fado*, geçen yüzyıl boyunca yaygınlaşan ve *Mouraria*'da taraftar bulan bir ezgidir. Son zamanlardaki gelişmesine rağmen, *fado*'nun kök(en)leri çok eski devirlere uzanmaktadır ve Arapların Portekiz'e bir mirasıdır ki, kaderciliği dile getirir. Etnolojik olarak *fado*, oldukça garip (bir müzik)tir; ondaki âhenk, ritim, *fado*'nun altında yatan melankoli, hasbelkader Avrupa'nın en kibar ve sabırlı halkları arasında yer alan Portekizlilere, asırlar boyu süregelen Arap hâkimiyetinden kalma bir katkısının olduğu muhakkaktır. Bunun, Portekizlilerle ilintili olarak sürekliliği hakkında; köylülere dahi, ciddî ölçüde ve bariz şekilde itibar kazandıran bir hüznün taşıdığı söylenebilir. Doğuya has kısmet ve tevekkül (anlayışı), komşuları İspanyollara nazaran Portekiz'de çok daha belirgindir. Misâl olarak; basit fakat daha az anlamlı geleneksel bir teslimiyet hâli olan "*Tenha paciencia!*" deyimini vardır ki, manası da; aç gözlü olan şu Portekizli dilencilere "sabır ver/yardımcı ol"dur. Yazarın ilk ağızlarından öğrendiğine göre; az evvel geçen bu söz, çarşıda-sokakta ellerini açmış dilencilik (yapmak) için yalvaran Portekizli kadın ve erkeklerin ortaya çıkmasına ve bunu suiistimal eden İspanyol dilencilere de bir serbestiyet vermiştir (dolayısıyla onların çoğalmasına yol açmıştır). Lizbon'un büyük bir bölümünü yerle bir eden 1755 büyük depremi, *Alfama* ve *Mouraria*'yı yok edemedi ve onların Araplar'a olan işbirliği (sayesinde), bu iki bölgeye kendine özgü bir kimlik aşıladı.

Lizbon'un çarşıları, etrafındaki dükkânları ve tezgâhları ile Asya'nın pazarlarını çağırıştırır; hatta daha aşağıdaki *alcofas* bile böyledir ki; satıcıların kullandığı poşetler dahi Arap devirlerinki gibidir. Öküz ve katırlarla çekilen kağnılar, trafikte açık biçimde görülür. Bu vasıtalar, günün ilk saatlerinden itibaren (hiç) değişmez ve pazar mallarıyla yüklü yorgun eşekleri andıran bu manzara, günümüzdün ziyade geçmiş, Batı'dan ziyade Doğu'yu simgelemektedir.

Müslüman İspanya'yı yöneten görevliler, *Emîrler*di ve *Halîfelik*'e karşı doğrudan sorumluydular. *Emîrlere* bağlı *Vâfler* vardı ve bunlar önemli şehirlerin idarecileri idiler ve (bir de) küçük kasabaların sorumluluğunu üstlenen *Kâ'idler* vardı. Bu arada, eyâletler/vilâyetler veya kalelerin yönetimlerine delâlet eden *Alcaide* (=el-Kâid) rütbesi, son zamanlara kadar Portekiz'de geçerliydi; İspanya'da ise bu ünvan, hâlâ belli yetkililere verilmektedir. Lizbon'a 17 mil uzaklıktaki Sintra'da bulunan ve bazen "Portekiz

Alhambrası (=el-Hamrâ'sı)" diye anılan Royal Palas (=Kral Sarayı), Portekiz'deki Arap menşe'li en güzel eski eserlerden biridir ve *el-Eşbûne Vâlisine* atfedilmiştir. Tepeleri ve ormanlarıyla, zengin su kaynaklarıyla, yarı-tropikal bitki örtüsüyle Sintra, *Vâllileri* (oldukça) cezbetmiştir ki, onlar, Lizbon'un sıcağından kaçmak istediklerinde - yüksek mevki olması hasebiyle- oranın imkânlarını her defasında değerlendirmişlerdir. Sarayın yukarıdaki burçlara konulan gözetleme kuleleri sayesinde bugüne değin *Castelo dos Mouros* diye bilinen, şimdi ise Sintra Kasabası'nın merkezinde yer alan *Moorish* (=Mağrib) *Kalesi*, (geçmişte) saat kulesi olarak ve valilerin görkemli konaklarını koruma-kollama (için bir gözetleme kulesi) işlevi görmüştür. Beş kuleden meydana gelen ve (mazgallı) sağlam siperlere sahip duvarlar arasındaki irtibat, iç merdivenlerle sağlanan antik "Mağrib Kalesi", çevresindeki yüksek tepelerde (tabii olarak) var olan (ve duvarı daha da kuvvetlendirmek için kullanılan) iri taş ve kaya parçaları sayesinde daha dayanıklı bir siper oluşturan duvarlarıyla birçok eski Deccan (=Dekkan) istihkâmını hatırlatmaktadır. Kaleyi inşa etmek amacıyla sarfedilen emeğin büyük bir bölümü, saf/temiz bir su kaynağı ortaya çıkarmaya yönelik olmuştur. Surların içerisinde, sürekli bir tatlı su kaynağı ile beslenen yeraltı depoları veya sarnıç vardır ve bunun üzeri surların saçakları ile korunaklı olup kova vb. kapların geçebileceği kadar da boşluk bırakılmıştır. Tankın girişi, büyük bir Mağribî kapının yanındadır ve aşağıya doğru inen merdivenler, suyun çıktığı yere kadar gitmektedir. Bitişinde ise, uzun çağların ihmâli sonucu, kelimenin tam anlamıyla harabeye dönmüş, (o zamanlar) belki de tahıl ambarı olarak kullanılan bazı yapılar vardır. (Ortalıkta dolaşan) bir efsaneye göre; zengin bir Arap emîri, çok iyi korunan tepe üzerindeki bu kaleye tüm servetiyle gömülmüştür. Çok harika olan aşağı kısımlarda ise, hâlâ *Mesquita* ya da Cami olarak bilinen yıkık-dökük bir bina bulunmaktadır. Muhtemelen, Lizbon'la birlikte Sintra'yı da Araplardan alan Portekiz'in I. Kralı Alfonso Henriques, bu mevkide yer alan ve Arap duvar ustalığını çağrıştıran bu camiyi, kiliseye çevirmiştir.

Sintra Kral Sarayı, çevreye bir zerafet ve bir konfor havası yaymaktadır. 12. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar Portekiz kralları tarafından (restorasyona tabi tutularak) peş peşe birtakım ilâveler yapılmış olmasına rağmen birçok Arap özelliğini muhafaza etmiştir. En eski duvarları, Doğu'nun mimarî yapısıyla benzerlik gösteren bir yöntemle; yani, tuğlaların (kalın) taşlarla birleştirilmesi sûretiyle inşa edilmiştir ki, bu da binanın Arap orijinli olduğunu kanıtlamaktadır. Alanında otorite (bir eser) olan *Monumentos de Portugal* (1886) adlı kitabın yazarı Sr. Vilhena Barbosa, sarayın aslının tamamen Araplara ait olduğunu ve Portekizli krallar tarafından sade-

ce (tadilâtla) kısmî değişiklik yapıldığını belirtmektedir. Tezyînâtın büyük bölümü de Mağrib tarzındadır; o nedenle saray, Arap hâkimiyetinden kalma eserlerle ilgilenen ziyaretçiler için bir bilgi kaynağı durumundadır. At-nalı kemerler, *ajimeceler* veya ikiz pencere-ler, aşırı derecede süslenmiş ahşap tavanlar, (dahası) iç avlular, fiskiyeli-havuzlu bahçeler, nefis çiniler, saray dekorasyonundaki tüm bu görüntüler, Arap ustalar marifetiyle Hıristiyan krallar için yapılmıştır.

Araplardan Portekizlilere intikal eden en önemli kalıtlardan biri de çini, tuğla (vb. duvar malzemeleri) ya da *azulejolar*dır ki, bu ad; "düz (sattıh)" manasına gelen *azzalujo* veya *zalleja* yahut "cilâli (parlak) çini" anlamındaki *zuleijo* kelimesinden türetildiği söylenmiştir. Sintra Sarayı'nda, her tür çini örneği vardır ki, bunlardan bazıları, eski *Vâliler* döneminden (geriye) kalanlardır. Bu çok renkli eski çinilerden, şimdi(lerde küçük bir) kilise olan saray camisinin tabanında en az beş çeşit bulunmaktadır. Bunlar, Cordova (=Kordoba)'daki en eski Arap çinileriyle neredeyse birbirinin eşi(ti) olduğunu anımsatacak benzerlikte olup; aynı dönemde, her bir (çini) parçası tek tek fırınlanarak ve renk uyumu gözetilerek ince bir zevke göre birbirleriyle âhenkli bir mozaik oluşturacak biçimde yerleştirilmiştir. Kilise tapınağının içerisinde yer alan yarı-dairesel kemer, eski caminin *mihrâbı*ydı; bu arada tavan da, 14. yüzyıl Arap sanatkarların eseridir. Bu yetenekli Arap ustalar, bu devlet, bağımsız bir Hıristiyan krallık olduktan sonra da birçok nesil/asır boyunca Portekiz yapılarının bugüne dek sağ-sâlim ayakta kalmasına yönelik çalışmalarına devam ettiler. Bu ahşap işçiliği, Portekiz'de *alfarje* olarak bilinir ve Sintra'daki kilise (şapelinin) tavanı, en az(ından) Granada'daki el-Hamrâ' veya Seville'deki Alcazar (=el-Kasr) kadar güzel bir örnektir. Ahşap yüzey, değişik desenler oluşturan ahşap çizgilerden/dilimlerden meydana gelmekte; renklendirme ise zengin (malzeme ile) dokunmuş göz alıcı bir işleme (duvar örtüsü) gibi orijinal -siyah, kırmızı, mavi ve beyaz- bir yapıtı hatırlatmaktadır.

Mağrib'e özgü otantik çiniler, *Sala dos Arabes*; yani "Arap Odası"nda da bulunmaktadır ki, bunlar, isminden de anlaşılacağı üzere, *Vâliler* döneminde de mevcuttu. Bu daire, eski Arap sarayının esası idi ve asıl tasarımcıları tarafından, üstüne vurulan damgaları/izleri hâlâ taşımaktadır. Zeminin ortasında bir fiskiye; duvarlarında, değerli metalleri andıran mavi, yeşil, beyaz ve parlak Mağrib çinileri vardır. Bu "Arap Odası", el-Hamra'daki ünlü *Sala de Los Abencerrages*, yani "Benî-Serrâ Salonu'nun Portekiz versiyonuna benzetilebilir. Fiskiye, çiniler ve doğu atmosferi her ikisinde de aynıdır. Sintra'daki *Sala dos Arabes*, merkez iç avluya nâzır olup, (onun da) duvarlarında desenli pek çok Mağrib çinisi vardır. Doğ

hamamlarındakine benzer şekilde, duvarlarından suların fışkırarak aktığı *Sala do Banho*, yani "Banyo"ya açılan yerde, en sıcak mevsimde bile çok serin bir hava bulunur. Avluya bakan bu pencereler, Arap başkentlerinde yaygın olan at-nalı kemerlerle kaplı ince mermer sütunlarla desteklenmiş ve bu durum, Seville'deki süslü birçok İspanyol-Arap yapısına çok benzemektedir. "Syrens Odası"ndan geçerek varılan küçük bir kapının kenarları, Mağrib sanatının en hayret uyandıran örneğini teşkil eder ki, (burada) koyu ve açık/parlak renk çiniler, geometrik desenlerle beyaz karelerden oluşan dörtgenel örüntüler/girintiler kesişerek nefis bir görünüm ortaya koymaktadır. Bu zengin tezyînat, üçgen şeklindeki kemerüstünü dolduran beyaz zemin üzerine birtakım güzel siyah çiçekli-yapraklı arabesk süslemelerin dekorasyonu ile aydınlatılmıştır.

Astronomik (=Uzayla ilgili) küresel halka veya üzerinde/içerisinde açısız ölçüm değerlerini gösteren çizgiler bulunan Kutsal/İlâhî küre (taslağı), Portekiz'e Araplar tarafından tanıtılmıştır. Denizciler için çok değerli olan bu âlet, -onların yeni keşifleri sayesinde Portekiz Krallığı'na yeni topraklar katılması vesilesiyle Şanslı Kral Emmanuel (1495-1521) tarafından 16. yüzyılda ulusal amblem olarak kabul edilmiştir. Sintra Sarayı'nı süsleyen halkması/dairevî alanlar oluşturan çinilerin çoğu, bazı Arap işçiler marifetiyle oraya yerleştirilmiş, diğerleri ise orijinallerinden kopya edilmiştir. (Bunların) En eskileri Kral I. John (1385-1433) tarafından yapılan mâlikânenin bir yerindedir ve *Vâlîler* tarafından inşa edilen bazı binalarda, aynı kral tarafından ortaya çıkarıldığı sanılmaktadır.

Alferje çalışmasının bir başka güzel örneği de, "Kuğu Odası"nın tavanıdır. Tavan kenarları, ortaya doğru ahşap şeritler hâlinde eğimli durumdadır ve 27 oktagonel panele bölünmüş olan bu parçaların her birinde çok harika (biçimde) çizilmiş kuğu resimleri bulunmaktadır. Bu sanat çalışması, Arap(lardan tevârüs eden) tohumların Portekiz topraklarında tomurcuklanıp çiçek açmasıdır ve bunları yapan ustaların, dekoratif amaçlarla keresteyi ne denli çok yönlü bir şekilde kullanabildiklerini kanıtlar.

Saray çevresini (kuşatan duvarları) kesin olarak ayıran bir bölüm de, "Mekke Avlusu" diye adlandırılan yerdir. Aslında, saray(in) camisi, bu küçük sevimli meydanın bir kenarında yer almaktaydı ve eskiden resmî belgelerde Sintra'nın bu kısmının tamamından, Kutsal Şehir diye bahsedilirdi. Sintra Sarayı'nın dışarıdan dikkat(i) çeken çok önemli iki özelliği, Algarve Vilâyeti'nin her tarafında bulunan daha küçük boyutlardaki benzerlerini çağrıştıran iki devâsâ Mağrib bacasıdır. Sintra bacaları, (eski) Arap temelleri üzerine Kral I. John tarafından yeniden inşa edilen antik mutfağa aittir. Bu binanın birkaç yıl öncesine ait duvarları, Alman arkeoloji uzmanı

Haupt tarafından incelenmiştir ki, onun ortaya koyduğu görüşe göre bunlar, ana yapıya aittir.

Granada'daki Elhamra'da olduğu gibi, Sintra Sarayı'nda da bir Linderaja Bahçesi vardır ki, bu isim, Arapça'dan alınmış olup; aslında buranın, 17. asra kadar, *vâîlilerle* görüşmek için gelen ziyaretçilerin bekledikleri bir yer olduğu söylenmektedir. Sonra, romantik gerekçelerle, -Granada'daki sultanların hemen ardından onların anısına yapılan *Mirador de Lindaraja*'da olduğu gibi- bu iç-avlulu hakkında da; buranın, *Vâîlilerden* birinin güzel karısının (ölümünün) peşinden bu adın verildiği yönünde bir hikâye uyduruldu. Sintra'daki birçok mesken ve (bunları çevreleyen) avlular ile Granada'nın el-Hamrâ'sındakiler arasındaki müthiş benzerlik, çok çarpıcıdır. Meselâ; her ikisi de "A(r)slan Avlusu", "İki Kızkardeş/Bacı Odası", "Linderaja Bahçesi" ve "Bayanlar/Hanımlar Odası"na sahiptir.

Sintra'daki en güzel arazilerden biri de, şu anda bir İngiliz'in, yani Sir Herbert Cool'un mülkiyetinde olan Monserrate'dir ki; buranın, Müslümanlık günleriyle alâkalı kurum-kuruluşlardan olduğu biraz(cık) zayıf bir rivâyet de olsa biliniyordu. Çünkü bu toprağın, daha önce, o zamanlarda zengin ve asil bir Mozarab'a ait olduğuna inanılırdı. Bu Mozarab deyimine, İber Yarımadası'ndaki Arap hâkimiyeti ile ilgili çalışmalarda sıklıkla karşılaşılmaktadır. Bu terim, bazı otoritelerce, Müslüman(ların) idaresi altında iken İslâm'a dönen Hıristiyanları belirtmek için kullanılırken; diğer bazı yazarlar ise bunu, Muhammedîlerin yönetimi altında iken inançlarını devam ettiren Hıristiyanları tanımlamaya tahsis etmişlerdir¹.

Arap zamanlarında, Lizbon'un kuzeyindeki Tagus kıyılarında konumlanmış bulunan Santarem, Belatha'nın eyâlet sınırları içinde yer alıyordu ve *el-Eşbûne* gibi önemli bir Müslüman müstahkem mevki idi. Portekiz'deki en eski kentlerden biri olan Santerem, M.S. 715'te Araplar tarafından alındı ve birkaç ara dönem geçirmekle birlikte M.S. 1184'e kadar Arapların elinde kaldı. Arap eserleri arasında en başta geleni, *Alçova*; yani eski Kral Sarayı'nın siperleri/duvarları ve kalıntılarıdır. Kasabanın hâkim olduğu iki vadi, Arap isimler taşır; *Atamarma* ve *Alfange* ki, bunlardan birincisi, Arap âlimi Dr. David Lopes'in kaydına göre; "Suyun Anası" anlamına gelmektedir.

Güneye nisbeten Portekiz'in kuzeyinde Arap hâkimiyeti daha kısa sürmesine rağmen, Oporto şehrinin kuzeyine doğru (olan bölgede) Arap kaynaklı birçok izler bulunmaktadır. Her zaman, yani

¹ Günümüzde Mozarab tabiri, Arap geleneklerine göre giyinen, Müslüman örfüne göre yaşayan Hıristiyanları betimlemek için kullanılmaktadır. (Y. A.)

eskiden ve şimdi, dış yüzeyi Arap görünümlü, mazgallı burçları ve dörtgenimsi kuleleri olan eski heybetli kaleler, hemen herkesin gözüne çarpar ki; burası, birtakım vesilelerle Hıristiyan sahipleri tarafından restore edilmiştir. Köylüler bu hisardaki Arap ruhunun bugün hâlâ var olduğuna inanırlar; kaldı ki, onları kim inkâr edebilir ki? 11. yüzyılda ortaya çıkan Almoravid (=Murâbitlar) Hânedâni, Ümeyye Halifelerinin (=Endülüs Emevî Hilâfeti'nin) düşüşüyle birlikte kaybedilen Portekiz topraklarının birçoğunu tekrar ele geçirerek, buralardaki -Hıristiyan yöneticilerin baskısı altında bulunan- halk üzerindeki Arap etkisini (yeniden) pekiştirmiştir. M.S. 1094'da Murâbitların komutanı Seyr, üzerinde üniversite kasabası Coimbra'nın yer aldığı Mondergo Nehri'ne kadar bir püskürtme yaptı. Bu akınlar, tarihin akışını hızlandırdı; nitekim Muhammedîlerin ilerlemesini önlemek için Burgundy'li Portekiz Kontu Henry tarafından güçlü bir Portekiz kontluğu (=ilçesi) kuruldu. Ertesi yüzyılda bu kontluk, Kont Henry'nin oğlu ve (sonradan) Portekiz'in ilk kralı olan Afonso Henriques yönetiminde iken bağımsız bir krallığa dönüştü.

Tagus'un güney kıyıları ve çevresi Arap nüfûzunun izleri bakımından zengindir. Lizbon'un batı varoşlarının hemen karşısında Almada Hisarı vardır ki; burası, adı maden anlamına gelen ve bazı ürünlerin bol miktarda bulunduğu bir mevkidir. Bu arada, büyük babasının babası Malaga prensi olan ve Cordova'da eğitim gören İdrisî, Almada hakkında şunları yazmıştır:—

"Lizbon'un karşısında Almada Hisarı vardır. Burası bu adla isimlendirilmiştir. Çünkü deniz, (burada) dışarıya altın parçacıkları atmaktadır. Kış (mevsimi) boyunca, bura(nın) sâkinleri, bu metali aramak maksadıyla istihkâma yaklaşırlar. Bu, bizzat şahit olduğum enteresan bir gerçektir."

Almada Plajı'nda gemi kalıntılarının görülmesinin üzerinden çok (vakit) geçmedi. Bunların, o çok uzak günlerde altın arayanların kullandığı teknelere ait kalıntılar olduğuna inanılmıştı.

Almada Hisarı, iyi korunduğundan dolayı mükemmel bir durumdadır ve (şimdi de) kışla olarak hizmet vermektedir. İspanyol-Arap surlarının çoğunda olduğu gibi, bu da taş dolgularla inşa edilmiştir ve keskin/sivri köşeleri olan kare biçimli kulelere sahiptir. İdrisî tarafından da vurgulandığı üzere; aslında bu, sahilde biriken değerli (altın) metalleri koruyacakmış gibi, hemen kıyıda dikilmektedir.

Almada'nın güneyine doğru, ziyaretçilere eski ihtişamını hissettirecek kadar iyi korunmuş bir Arap kalesiyle Sesimbra uzanmaktadır. Sintra Kalesi'ne benzer şekilde, dört köşeli olarak yapılmış ve 5 burca sahip olan Sesimbra müstahkem mevki, şehri ku-

şatan hâkim bir tepeye kondurulmuştu. Sesimbra'nın stratejik önemi çok büyüktü; zira *Al-Qassr/el-Kasr* vilâyetinin batı girişi olan Sado Nehri'nin ağzını kontrol altında tutuyordu ve bütün kasaba surlarla çevrilmişti.

Almada'nın doğu(su) yönünde, deniz seviyesinden 800 feet(lik bir) yükseklikte Palmela Kalesi, yani Arap aslını gösteren dört köşeli (kale bürcündeki) mazgallı siperler durmaktadır. Palmela, 1755 depreminden dolayı çok fena halde hasar gördü; fakat Arap günlerinde, tepenin doruğu, yani kalenin hemen bitişiğinde yer alan saha -Araplar sayesinde- oldukça dayanıklıydı. Zirvenin bakış açısı öylesine geniş/kuşatıcı idi ki, ne denli tedbirli/dikkatli davranırsa davranırsa, herhangi bir düşmanın, buraya hiçbir noktadan 'gözükmeden/yakalanmadan' girip baskın yapması imkânsızdı. Dahası, müezzinin ezan okuduğu (=namaz için çağrı yaptığı) büyük saat ve/veya gözetleme kulesi (=minare) de, millerce uzaktan görülebilen bir işaret taşı pozisyonundadır. Bu devâsâ kulenin ayakları dibinde bir kilise mevcuttur ki, bazı hoş Mağrib çinilerini bünyesinde barındıran bu binanın, gerçekte bir cami olması muhtemeldir. Ayrıca (buranın) batı kulesinin yanında da ilginç bir Mağrib mutfağı vardır. Hıristiyanlık zamanlarında, manastırın bir parçası olan duvarların birin(in üzerin)de birtakım mükemmel at-nalı kemerleri bulunmaktadır ki, iri taş ve kireç dolgu malzemesi içeren bu yapıda, Arap duvarcılığını fark etmek kolaydır.

Palmela, Alentejo eyâletinin başkenti Avora'ya çıkan anayola çok yakındır. Evora, Hıristiyan idaresi altında iken Arap işçiler eliyle yapılan dekorasyon açısından oldukça zengindir. Evora'da eski kral sarayındaki tuğla kemerler, bir Arap duvar ustası olan Azmede'ye isnad edilir ki, Kral II. John (1481-1495) bu kişiyi saraya alıp kendisinin nedimi yapmıştır. Evora, ayrıntılı tuğla işçiliği ve kafes modelinde parmaklıklı ve şatafatlı pencereleri bakımından çok zengindir. Sonuncusu (yani pencereler), olağanüstü desenlere sahip olup, parmaklık ve dış kaplamalarıyla Hint saraylarındaki benzerleriyle uygunluk arz etmektedir; burada gözetilen amaç ise, aynı şekilde kadınların odasını korumak ve hâricîten sezilmeden dışarıyı izleme olanağı sağlamaktır. Araplar, güneşte kurutulmuş tuğlaları/briketleri öyle (uyumlu) dizayn ederek fevkalâde efektler elde ettiler ki, güneş ışınları onların üzerine vurunca değişik dekoratif motifler ortaya çıkıyordu. Güneşte kurutulan bu tür tuğlalar/briketler, hâlâ kullanımda olup, bunlar *adobe* (=kerpiç) diye bilinir.

Evora'nın insanları, kuzey(deki) Portekizlilere göre daha uzun boylu ve daha az tıknazdırlar ve Arap ataları gibi, rahat bir şekilde sallanarak yürürler. Algerve'de olduğu gibi, Alentejo'da da, Doğu

ile Batı hâlâ iç içe (vaziyette) gözüktür. Bu birliktelik, 15. ve 16. asırlarda Portekiz'deki en önemli yerlerden biri olan Evora şehrinde bulunan sanat eserlerinde kendini göstermiştir. Gotik mimari de, İslâmî sitillerden etkilenmiş ve orada Manueline-Moorish (=el yordamıyla yapılan Mağrib tarzı) süsleme tasarımları gelişmiştir. Arap kökenli at-nalı kemerler ve duvar çinileri ile Alentejo mermeri, tuğlası/briketi ve graniti yan yana gelmiş (bir kompozisyon oluşturmuş); sonrasında ise, Evora, İspanyol-Arap modellerini esas alarak kendi duvar çinilerini üretmeye başlamıştır. Evora'nın *Yebora* olarak bilindiği dönem boyunca, Müslüman idaresi altında iken yaşanan baskıların görülmediği hemen hemen hiçbir nokta yoktur (yani, neredeyse kentin her yerinde, bu tahakkümün etkileri vardır).

Evora'nın güneyi Beja, Alentejo'nun mühim kasabalarından biridir ve (burası) ilk kez M.S. 715'te Araplar tarafından ele geçirilmiştir. Etrafında uzanan kilometrelerce plâtoya hâkim düzlük arazi yönetme kabiliyetinde olan eski hisar, sık sık Arap karşıtlarının muhasarasına maruz kalmış ve (zaman içinde) Müslüman ustalarca nisbeten güçlendirilmiştir. Yedi senedir Beja'da hüküm sürmekte olan Oviedo Kralı, M.S. 760'da zapt ettiği yerleri I. 'Abdu'r-Rahmân'a bırakmak zorunda kaldı. Sonra bu kasaba, aşağı-yukarı 150 yıl kadar Cordova'nın egemenliğinde kaldı ve daha sonra yeniden ünlü lider, 10. asır Cordova'sının dâhî diktatörü "Muzaffer/Gâlip" komutan Almanzor (*el-Mansûr*) tarafından Hıristiyanlardan geri alındı. Beja'daki en önemli bina, eski bir manastır olmasına rağmen; bu da Arap kaynaklardan gelen dekorasyon malzemeleri sayesinde Sintra'daki Kral Sarayı kadar zengindir. Bunlardan bazıları, en câzip "Mağribî-Alentejo" *ajimeces* veya iç içe girmiş at-nalı kemerli gri mermerden (yapılmış), olağanüstü görünümlü ve metal(ik) kaplama(lı) Mağrib usûlü ikiz pencereleri; diğer bazıları da, Seville'de Arap sanat geleneğinin nesilden nesile aktarılmak sûretiyle elde edilen hârika çinileri/kiremitleri kapsamaktadır.

Beja'dan Lizbon'a giderken, ilk önce Alcâcer do Sal Kasabası'ndan, Tuz'un Alcâcer'inden; yani eski Arap eyâletinin başkenti ve tuz ticaretinin merkezi olan *Al-Qassar/el-Kasar*'dan geçilir. Sudo Nehri'nin kıyısındaki resimlere konu olacak derecede eşsiz manzaralı kasaba, Afonso Henrique'nin iki kez başarısız alma girişiminde bulunduğu güzel eski Mağrib kalesiyle taçlandırılmıştır. Nihâyet o, M.S. 1158'de bu müstahkem mevkie sahip olma konusundâ kârlı çıkmıştır; ancak burası 1191'den 1217'ye kadar tekrar Arapların eline geçmiştir. Küçük arkeoloji müzesinde, Portekiz'de bulunan bazı ilginç Arap çinileri/kiremitleri ve birkaç nâdir Arapça kitâbe mevcuttur.

Beja'dan çok uzak olmayan bir yerde; Portekizcede, "Mağribli Kadın" anlamına gelen Moura'da -Müslümanların zamanında *Ihnanijah* veya *Ielmaniah* olarak bilinen- bir Arap hisarı bulunmaktadır ki; bunun da, Araplardan sonra Hıristiyanların ellerine düşmektense, kendini yukarıdan aşağıya attığı söylenen kahraman kadın *Torre Saluquia*'nın adıyla anılan bir kulesi vardır. Roma asıllı olan Maura, birkaç asır Cordova'nın egemenliğinde kaldı. Anlatılan hikâyeye göre; ikinci Portekiz Kralı I. Sancho devrinde (1185-1211), onur kırıcı yöntemler uygulanmak sûretiyle kasaba Hıristiyanlar tarafından zapt edilmişti. Saluquia, varlıklı bir *alcaide* (=el-kâid/idâreci)'nin kızıydı. O genç, güzel ve birkaç on kilometrelik uzaklıktaki Castello de Aroche'nin varlıklı *yöneticisi* Braffna ile nişanlı idi. Braffna nişanlısının yanına giderken, yolda Alvaro ve Pedra Rodrigues adlı Hıristiyan kardeşlerin saldırısına uğradı. Braffna'yı ve kendisine eşlik edenleri öldüren bu kardeşler ve saldırgan adamları, kurbanlarının elbiselerini giyerek onların kılığına girdiler (ve böylece) Moura'ya doğru ilerlediler. Kaleye epey yaklaşıncaya hemen Arap müziği (çalıp-) söylediler. Saluquia ve arkadaşları, yanlışlıkla gelenlerin nişanlısı ve onun yanındakiler olduğunu sanarak kale kapılarını açmak için yerlerinden fırladılar. Moura'ya, kıyafet değiştirerek giren Hıristiyanlar, (hiç vakit kaybetmeden) insanları kılıçtan geçirmeye başladılar; (bu durumda) Saluquia da, onurunu kurtarmak için (kendisini kuleden aşağıya atarak) intihar etti. Ora(nın) yerlileri, toprağı, *Engenhos Mouriscos* diye bilinen ve eşeklerle çekilen/çalışan eski Arap su çarkları ile sularlar. Alentejo halkının düşünce ve yaşam kodlarında, onların Arap atalarından intikal eden birçok karakteristik özellik vardır ki, bunlar; -tıpkı "Saluquia Kulesi" benzeri- kalenin burcunda dalgalanan hilâl günlerinden (geriye) kalan şeylerdir.

İspanyol hududu yakınında Alentejo ve Algarve adlı iki Portekiz şehri(nin) arasındaki sınırı oluşturan bir yerde bulunan Mertola'da, Roma taşlarıyla yapılmış ilginç bir Arap rihtiminin kalıntıları ve aslında Romalıların kullandığı yapı malzemesi ile Araplar tarafından inşa edilen eski ve çok sağlam bir kalenin yıkıntıları vardır. Adı, bu sevimli ülkenin Arap hatıralarını çağrıştıran müstahkem mevki, Guadiana Nehri'nin yukarısına konumlandırılmıştır. Mertola'daki ana kilise, keşinlikle Arap menşe'li olup, at-nalı (şeklindeki) kemerleri, onun, başlangıçta bir caminin kısımları olarak yapıldığını göstermektedir. (Bunun) yanbaşımda ise, yuvarlak bir bina bulunmaktadır ki; bu, Müslüman gözükten/sanılan arkeologlarca bir tasnife tabi tutulmuş ve onun muhtemelen bir türbe olduğu belirtilmiştir. Moura ve Mertola kalelerinin etrafında daha başka değişik hisarlar mevcuttur ki, bunlar, Muhammedîlerin hâkimiyet günlerinde önemli rol oynamışlardır.

Algarve'deki Arap nüfûzunun izlerini düşünmeden önce, bunun Portekiz dili üzerindeki etkileri hakkında bir fikir vermek daha ilgi çekici olabilir. Toponomi (=Coğrafi yer adları bilgisi) üzerine uzman olan Dr. David Lopes, Portekizce isimlerin Arap kaynaklı olanlarının bir sınıflamasını yapmıştır. *Toponymia Arabe de Potugal* (Paris 1902) adlı eserinde Dr. Lopes, bu isimlerden bazılarının tamamen Muhammedîlerin yerleşim yerlerine ait isimler olduğuna işaret etmiştir ki; bunlar, kendi ana-yurtlarının ardından buralara yerleşen Araplar tarafından Portekiz yerleşim birimlerine (kopup-geldikleri yöreleri hatırlatsın diye) bizzat kendilerinin taktığı isimlerdir. Örneğin; Ribatejo vilâyetinde bir Mekke, Algarve'de bir Tunus vardır. Başka yerlere de, Arap halkları arasında temâyüz eden bazı (ünlü) kişilerin ünvanları verilmiştir ki, bu şahıs adları, coğrafi amaçlar için kullanılır olmuştur. Portekiz'in Extremadura vilâyetinde Fatima olarak bilinen yer, bunun bir göstergesidir. Oldukça tuhaf biçimde burası bir hac mahalli olmuştur ve 1917'den beri de Portekiz Laurdes'ine dönüşmektedir. O yılda Bakire/Masum Meryem'in, bazı çocuklara Fatima sûretinde görüldüğü anlatılmaktadır ki; -bu arada- o tarihten beri, bazı hastalıkların mucizevî biçimde iyileştiğine inanıldığını da söylemiş olalım. Diğer Arap yer isimleri ise, (bazı) yapılardan veya yerel gerekçelerden (dolayı) konulmuştur. (Sözgelimi;) Aşağı Alentejo'daki *Serra de Mesquita*, yani "Cami Tepeleri", Arapça'da "Köprü" anlamına gelen Alcântara (Al-Qantarrah) ki bu, Lizbon'daki en önemli iskelelerden birinin adıdır; el-Kantara/h, aynı zamanda Tagus (Irmağı) üzerindeki muhteşem eski köprüye sahip olan bir İspanyol kasabasıdır. Yine Lizbon'un komşusu ve Târik'in hatırası olan Gibraltar (denen bir yer daha) vardır ki; burası, onun *Cebel-i Târik*'ta karaya çıktığı yerdir.

Mesquita, Portekiz'de çok fazla kullanılan bir aile ismidir (yani soyadıdır); -yeri gelmişken belirtmek gerekirse- Lizbon telefon rehberinde bu isim altında 18 farklı giriş, Cid (ismi) altında ise 12 ayrı giriş kaydı bulunmaktadır. Bu sonraki (yani Cid) soyadı, Seyyid kelimesinin bozulmuş (kötü) bir hâlidir ki, bu lâkap, 10. yüzyıl İspanyol kahramanı Rodrigo Dioz Bivar'a, onun Arap takipçileri/yoldaşları tarafından yakıştırılmıştır; (bu yüzden) o, tarihte, kısaca Cid olarak tanınır. Netice itibariyle, şu anda Cid (soyadını taşıyan) ailelerden Lizbon'da ikâmet eden bir düzine/sürü (insan) vardır.

Dr. David Lopes, Lâtince'de yalın hâlin sonunda yer alan *a*, *i* ve *u* harflerinin, Araplar tarafından nasıl *a* ve *o'*ya dönüştürüldüğünü açıklamıştır. Meselâ; Mertola Kasbası'nın adının Myrtili'den ve Tejo Nehri'nin isminin de Portekizce'de Tagus için kullanılan (veya aslı Tagus olan) Tagu'dan çevrilmesi gibi. Bu son örnekte, az rastlanan *g*'nin yerini *j*'nin alması tarzında bir değişiklik bile gerçek-

leşmiştir. Araplar, özel isimlerin birinci hârfini, şayet o, sesli bir harf ise, onu sıklıkla iptal edip düşürürler. Sözcüğü; Algarve'deki bir kasabanın adı olan Alolié'nin, Loulé olması gibi.

15. asrın sonuna dek varlığını sürdüren Lizbon'daki Arap Mezarlığı'nı işaret eden *Almocovar* (*al-maqbarah/el-makberah*) ismi, 18. yüzyıla doğru bu alanın yeniden düzenlenmesiyle kabristanın buradan kalkmasından sonra bile devam etmiştir. Eğer (gerçekten) hak ettikleri değer verilerek gerektiği gibi ele alınıp incelense, bu etimolojik çalışmalar, sayfalarca yer tutar.

Algarve vilâyetinde Arap hâkimiyetinden kalma eserler, Portekiz'in diğer bölgelerindekinden çok daha fazla sayıdadır; çünkü İslâmî yönetim döneminde yaşayan İspanyollar, buraları ele geçiren Arap fâtihterin ileri düzeydeki medeniyetini (yaşam biçimlerini, kültürlerini vs.) benimsemişlerdi. Mimârî bakımdan en dikkat çeken vasıfları arasında, içerilerinde avluları bulunan (yıkılmışçasına) beyaza boyalı evler, parmaklıklı/kafesli verandalar ve *açoteias* ya da teraslar başta gelmektedir. Bacaların büyük bir kısmı, minî(yatür) minareler gibi yükselir ve (bu durum) binaların beyazlığının büyüleyiciliği ile birleşir; (dolayısıyla) doğu görünümü, köy ve kasabalara doğru büyük ölçüde artar. Diğer bacalar da, Sintra'daki Kral Sarayı'nda olduğu gibi huni biçimindedir; daha başkaları ise, tamamının dış yüzey kaplaması işlemelerle süslenmiş vaziyettedir; zira Algarve halkı, bu materyallerin kullanımı konusunda en az doğulular kadar beceriklidirler. Algerveli kadınlar, dış cephesi beyaza boyanmış evlerine tutkuyla bağlıydılar ve (tabii) onların bacalarını da ihmal etmiyorlardı; kaldı ki, onlarla fazlasıyla gurur duyarlardı; zaten onlar bu iş başında (boya/badana ile uğraşırken) çok sık görülürlerdi. Onların arasında gerçek Arap güzelliği tipinde olanlar vardır ve neredeyse bu kadınların tümü, Mağrib usûlünü nesilden nesile birbirlerine öğretmişlerdir. Ancak yine de büyük çoğunluğu; çok sıcak ve kurak iklimin ve kızgın güneşin altında yetişmiş olmaları sebebiyle esmer tenli ve buruşuk bir cilde sahiptirler. Onlar, güneşten kaynaklanan endişeleri Arap atalarından (aynen) devralmışlardı; bu nedenledir ki, Arap başlığına benzer kocaman şapkalarını, gözlerini gölgelemek ve boyunlarının arka tarafını korumak için takarlardı. O eski kadınlar, doğulu kız kardeşlerinin sergiledikleri davranışlardan esinlenerek, yüzlerini bir *bioco* (=peçe) ile örtüp gizlerlerdi ki; bu, yaşmak şeklinde çok geniş ve gözler için küçücük açık bir yer bırakılan başörtüsüydü. Ancak Paris moda kitaplarının buraya girişinden beri, bu örtünme biçiminin, genç nesiller tarafından beğenilmesi fazla uzun sürmedi (yani bu kapanma şekli albenisini kaybetti).

Portekiz'in güney sahiline yakın bir kasaba olan Silves, Araplarca *Xelb*² olarak bilinirdi ve Cordova Halifesi'nin yönetiminde bulunan uzak batıdaki en zengin şehirlerden biriydi. Büyük İspanya kentlerinin muazzam kültürünü ve sanat sevgisini özümsemiş ve daha sonra Avrupa'daki eğitimin en büyük alanı olan Silves, Yemenli Araplar tarafından mesken edinilmiştir; bu yüzdendir ki (sarıldığı gibi), İber Yarımadası'nın) müslüman nüfusunun büyük çoğunluğunu Berberîler oluşturmamaktadır. Silves, dört yüzyıl, Alfagos eyâletinin başkenti olmuştur ve 30 bin nüfuslu halkı(nın) arasında çok (sayıda) aristokrat ve *aydın* vardı. İdrisî, *Xelb* halkının konuştuğu dilin sadeliğini övmüş ve oranın binalarının güzelliği ile birçok sanat zenginliğine parmak basmıştır.

Silves'in eski kızıl-kırmızı renkli kalesi, taş ve çakıl dolgudan meydana gelen duvarları ve sağlam kuleleriyle Portekiz'deki en görkemli Arap âbidelerinden biridir. Hepsinden önemlisi, 1880 yılında, (tamamen) doldurulduğunda Silves halkının bir yıl süreyle su ihtiyacını karşılayan devâsâ büyüklükteki su sarnıcıdır. O, sırayla dizili dört güçlü sütunla desteklenen/ayakta tutulan kemerlerin oluşturduğu beş setten ibaret kubbeli mükemmel bir yapıdır. *Alçoçar*(ın) ya da saray(ın) kalıntıları, öylesine sarp bir yamaç üzerinde bulunmaktadır ki; bu yapı, karargâhın komuta merkeziydi; dolayısıyla buraya yapılacak saldırıyı çok rahat savacak bir uygunlukta idi ve (nitelik) en kuvvetli günlerinde -bura(sı) hakkında-(asla) zapt edilemez olarak düşünülüyordu. 198 feet derinliğindeki ikinci bir kuyu veya sarnıç, herhangi bir muhasara olayı durumunda, garnizonun su ihtiyacını (karşılamayı) garanti ediyordu. Dahası, tüm kale bölgesi, geniş yeraltı odalarından oluşan (sanği) gizli bir mahzen gibiydi ve buralar kiler olarak hizmet veriyordu. Benzer bodrumlar Algarve'nin pek çok yerinde keşfedilmişti ki, bunlar; *Geleiros dos Mouros*, yani "Mağrib Tahıl Ambarları" diye adlandırılmıştı.

Geçen asrın sonlarına doğru, Silves yakınlarında yer alan Bensafrim'de enteresan birtakım araştırmalar yapılmıştır ki; oranın (dış) görünümünün de, aynı şekilde Mağrib kökenli olduğu belirtilmiştir. *Arqueólogo Português* (adlı eser)'de, Sr. Santos Rocha, burada iki yeraltı deposunun veya dörtgen biçimindeki çukurların, çok dar bir bölmeyle ayrılmış olduğunu beyân ederek Arap kalıntıları hakkında bilgi verdi. Her iki kısmın taban ve kenarları kil kaplama, alçı ve kireçle iyice perçinleştirilmiş olup, tankın tabanları da her iki taraftan ortadaki tahliye deliğine doğru meyillendirilmiştir. Bensafrim'e yönelik açıklama bağlamında Sir Santos Rocha şunları yazmıştır:

² ? Halb veya Khalfb ?-Ed. "I.C."

"Bilinmektedir ki, Doğu'nun eski bir geleneğine göre Araplar binalarının duvarları için toprak kullanırlardı. Algarve'deki sıkıştırılmış çamurdan (yani kerpiçten) yapılmış duvarların çok yaygın olması, muhtemelen onların inşa tarzından kalma izlerdir. Örnekleri İspanya'da hâlâ var olan bu yapılar, hafiflik bakımından Bensafrim'deki ailelerin sahip olduğu evlere tipatip benzemektedir; öyle ki, oradaki hendeklerin taban ve duvarları çok sert bir şekilde sıkıştırılarak betonlaşmış bir yapı elde edilmesi ve böylece su geçirgenliğinin daha az seviyeye indirgenmesi amaçlanmıştır.

Kuzey çukurunda, sıvıyı kanallardan fiçılara taşımada kullanılan sağlam bir su testisi bulunmuş ve uzmanlar tarafından, bunun Araplara ait olduğu teyid edilmiştir. Onun hendekte bulunması, yukarıda dile getirilen savı doğrulayan bir delildir."

Fransız otorite Du Barail, *celeiros* veya *silolarla* ilgili olarak aşağıdaki bilgiyi vermektedir ki, onlar (lisân-ı halleriyle) Portekiz hakkında âdetâ şunu haykırmaktadır:

"Silolar, zahire depolamak için Arapların kullandığı bir tür kilerdir. Bu, mümkün olduğunca kuru (nemsiz/rutubetsiz yere inilip) toprağın altı kazılarak yapılır ki, yoğun olarak toprağa nüfûz etme olasılığı bulunan su sızıntıları bu erzakı bozmasın. Silo, ağız kısmında çok dar, ortada çok geniş ve dipte ise, yine oldukça dar bir şekildedir."

Sir Santos Rocha, bu tariflerin, Kuzey Afrika'nın *silolarını* olduğu kadar Algarve'dekileri de tasvir ettiğini belirtmektedir.

Bugün Algarve'nin en başta gelen kasabası, adını, Arap orijinli bir isim olan Harun'dan alan Faro'dur. 11. asrın ilk yıllarında, Hicrî 407, Milâdî 1016 civarında Halife Süleyman, kumandanı Osman'a Algarve'nin güneyinde küçük bir valilik verdi. 16. yüzyılın ortalarına değin bu prenslik, Benî Hârûn isminden türetilmiş ama aslında Arap emîrlerinin lâkabı olan Fârom veya Fârâo diye bilinirdi. Yarımada'nın) Arapları, Harun ismini, birinci heceyi vurgulayarak telaffuz ediyorlardı; bu durum, Fârô adının etimolojik izini (bulmayı) oldukça kolaylaştırmaktadır; (nitekim) şu anda bile bunun ilk hecesi üzerinde vurgu yapılmaktadır. İdrisî, buranın, sahilde kurulmuş, çevresinde incir ve üzüm yetişen, bugüne kadar da böyle yapılan şirin bir kasaba ve işlek bir liman olduğundan bahsetmiştir. Bitişindeki Tavira ise, Arapların (bölgeyi) terk etmesinden bu yana önemini yitiren pek çok kasabadan biridir. Bugünlerde Tavira ile ilgili başlıca iddia, buranın baş kilisesinin, bir cami(nin) arsası üzerine inşa edilmiş olduğu gerçeği ile alâkalıdır. İspanyol sınırındaki Castro Marim'de yaygın bir şöhrete sahip ama sönük küçük bir kasaba olan Vila Real de Santo Antônia'ya, yani "St. (=Aziz) Anthony'nin Royal (=Kral) Kasabası"na yakın bir yerde, Arap günle-

rinden kalma başka bir ilginç eser daha vardır ki; bu da, dört kulesi, iki kapısı bulunan ve "Eski Kale" diye bilinen ve oldukça modern yarı-dairesel bir sur içerisine yerleştirilmiş olan kare biçimindeki bir hisardır.

Araplara ait ilginç bazı kalıtlar, Lizbon Etnoloji/Etnografya Müzesi'nde muhafaza edilmektedir ki; bunlar arasında, gökkuşağı gibi rengârenk bir kâse ve ağızları çok güzel olan birtakım vazolar bulunmaktadır. Sekizinci yüzyılda, Araplar İber Yarımadası'na renkli fayansları ve minelenmiş yarı-saydam (=emaye) porselenleri sokmuşlardır. Bu Arap hâkimiyetinin tesirleri, çağdaş mallarda bile görülmektedir; (meselâ) kilden yapılmış, gözenekleri olan ve Portekiz'in her köyünde bulunan su kapları Arapların mirasıdır ve sahip oldukları Arapça *alcarraza* adını hâlâ taşımaktadırlar.

Yeterli zaman verilirse, Müslüman (ülkelerin) topraklarından haberdâr olarak Portekiz'e giden her gezgin, Arap hâkimiyetinden kalma eserlerle hemen karşılaşacaktır; öyle ki, bu egemenliğin bıraktığı iz, Portekiz'i Avrupa'nın en ilginç ülkelerinden biri yapma yolunda katkıda bulunmuş ve oranın insanlarını da eşsiz derecede çekici kılmıştır.

MÜTERCİMİN DEĞERLENDİRMESİ

Ünlü müsteşrik E. Rosenthal'in kaleme aldığı bu ikinci makalenin çevirisinin ardından, yazarın bundan önceki çalışması³ni da kapsayacak şekilde genel bir değerlendirme yaparak bu tercüme faaliyetini sona erdirmek uygun bulundu.

Aynı müellif tarafından yazılan, içerik itibâriyle de birbirinin devamı ve tamamlayıcısı sayılan bu iki makaleden birincisinin sonunda bir kritik yapma yoluna gidilmedi. Zira o zaman, metni elde bulunan ve tâ o vakitler tarafımızdan tercüme edilmesi tasarlanan bu yazıyla beraber, iki çalışmanın bir bütün hâlinde ele alınarak tenkid edilmesi fikri taşınıyordu. İşte bu düşünce doğrultusunda şunlar söylenebilir:

Her iki makale de birer seyahat yazısıdır. Meşhur şarkiyatçı E. Rosenthal'in, ilk öncüleri Emevîler, ama sonradan karma bir yapıya bürünen Müslüman Araplar'dan kalma eserleri incelemek amacıyla İber Yarımadası'na yaptığı ve bir nevi kültür turizmi kategorisine sokulabilecek bu geziye ait notlar, iki bölümde ele alınmıştır. Bunlardan biri İspanya'yı, diğeri de Portekiz'i konu edinmiştir. Sonuçta tesbit edilen tarihî kalıntılar, bu makalelerde, onların kronolojilerine

³ Yine tarafımızdan Türkçe'ye aktarılan bu makale için bkz. E. ROSENTHAL, "İspanya'da Arap Hâkimiyetinin İzleri" (çev. Yusuf ALEMDAR), *C.Ü.İ.F.Dergisi*, c. X, sy. 1, Sivas (Haziran) 2006, s. 251-271.

göre (eskiden-yeniye doğru) değil de, seyyah-yazarın gezi programına göre yer almıştır.

Aslında "Mağrib/Mağribli (=Kuzey Afrika/Fas ve Kuzey Afrika-lı/Faslı)" anlamına gelen "Moor/Moorish" kavramı, Arap fâtipleri mârifetiyle İspanya'ya yerleştirilen Afrika'nın kuzeyindeki Berber(î)leri tanımlamaya daha elverişlidir. Ama bu terim, İberya'da (Arap asıllı olsun-olmasın) bütün Müslümanları kapsayan bir mana taşıyordu. Nitekim müellif de bu deyim, hem Arap ve hem de diğer tüm Muhammedîler için kullanmıştır. Dolayısıyla bu ifade, bu çalışmalarda genel kabul gören bu manasıyla yer almıştır. O nedenle bu iki makaleye ortak isim olarak; "*İspanya ve Portekiz'de İslâm Hâkimiyetinin İzleri*", veya "*İber Yarımadası'nda Müslümanlardan Kalma Eserler*" denilse daha isâbetli ve doğru olur(du).

Ancak yine de yazarın, Endülüs Emevî Devleti'ne ait kültürel mirastan bahsederken onları "Araplara ait ..." diye nitelemesinin, doğu-bilimleriyle uğraşan oryantalistlerin handiyse ortak kanaati olmasının yanısıra haklı bir gerekçesi de vardır. O da sozkonusu devletin Arap-Emevî Hânedânı'nın son temsilcileri tarafından kurulmuş olmasıdır. Bu bağlamda; Emevî Araplarının Endülüs macerası 711'de başlar ki, bu tarih, Târik'in İspanya'ya ayak bastığı yıldır. Fakat yine de İber Yarımadası'ndaki Müslümanların büyük çoğunluğunun Ümeyye-oğulları Sülâlesi'nin bakiyesinden ibaret olduğu veya o nüfusu tamamen Berberîlerin meydana getirdiği zannedilmemelidir. Çünkü bunların hâricinde, sözgelimi; Yemenli Araplar ve hatta siyahî Afrikalılar, bazı bölgelerde ekseriyeti oluşturacak kadar buraları mesken tutmuşlardır.

Tarihsel bir gerçek olarak hemen belirtmek gerekirse; Emevîler Endülüs'te egemenliği ellerine alınca, yerli halka inanç ve ibadet hürriyeti tanımıştır. O nedenledir ki, kendi özgür iradesiyle dininden dönmeyen ile yine kendi arzusuyla dinini değiştirene, ayırım yapılmaksızın aynı sıfatın verilmesi uygun görülmüştür: *Mozarab*. Bu tâbir, hem Mürted'e ve hem de Sebatkâr'a işaret etmektedir. Bundaki espri ise şudur: Din değiştirme özendirilmesin ama bunu yapan da kınanmasın; öte yandan inancını koruyana da baskı yapılmamasın, hatta o güven içinde olsun. Bunun bir gereği olarak, onların ibadethanelerine hiç dokunmadığı gibi; onlara, yeni inşa edecekleri mabedler için ruhsat verilmiş ve finansman temin edilmiştir. Ancak şu kadar var ki, bazı tapınakların yanlarına cami ve mescid gibi İslâm mabedleri yapıldığı olmuştur.

Müslüman hâkimiyeti günlerinde İspanya'da Granada, ilmin olduğu kadar sanatın da Avrupa'daki merkezi konumunda iken; Cordova, Avrupa medeniyetinin kalbi ve eğitim-öğretimin dünya (çapın)daki en önemli yerlerinden biri idi. Sevilla ise, tabiat güzel-

likleri bakımından İspanya'da görülmesi gereken çok harika bir şehirdir. Dolayısıyla bugün bile; Granada bir bilim ve kültür merkezi, Sevilla da bir turizm cenneti hüviyetinde olan iki kenttir. Portekiz'de ise Lisbon, İber Yarımadası'nın en güçlü biçimde savunulan Arap şehirlerinden biri iken; Silves, bilimsel alanda Avrupa'nın en gözde kentlerinin başında geliyordu.

İberya'da Müslümanlar açısından ehemmiyet arz eden şehir ve kasabalar, adlarını; ya buralara yerleşen Arapların hicret ettikleri anayurtlarındaki coğrafi isimlerden (Mekke ve Tunus gibi) veya buraları fetheden komutanların isimlerinden (Târik, Târif, Mansûr gibi) yahut buraların yeni sahiplerinin geçmişlerinde kendileri için sembol olan kişilerin isimlerinden (Âişe, Fâtıma gibi) almıştır. Kaldı ki, bunlar; aynı zamanda Müslümanlarla-Hıristiyanlar arasında irili-ufaklı çarpışmaların, büyük-küçük savaşların, kanlı-kansız taht kavgalarının vukû bulduğu muharebe alanlarıdır.

"Batı Toprağı" anlamındaki Endülüs'e, "el-Endelüs" adını Târik b. Ziyad hediye etmiştir.

Yazarın gözlemlerine konu olan yerleşim birimleri şunlardır:

İspanya'da; Badajoz, Cadiz, Zallaka, Castilian, Alarcos, Toledo, Cordova, Zocodover, Granada, Aljaferia, Zaragoza, Palencia, Pamplona, Zamora, Jaen, Almeria, Malaga, Madrid, Alcazaba, Abencerrages, Kastilya, Aragon, Zacatin, Alcaiceria, Bibarrambra, Albayzin, Xarea, Alhama de Argon, Alhama de Murcia, Almeria, Gibraltar, Tarifa, Ronda, Antequera, Sevilla ve Alcalá de Guadaria.

Portekiz'de; Straits, Algeciras, Belatha, Lisbon, Al-Ashbunah, Sintra, Santarem, Almada, Tagus, Alentejo, Algarve, Ceuta, Sesimbra, Lisbon Alfaması, Alcaçarias, Mouraria, Alcofas, Portekiz Alhambrası, Atamarma, Alçova, Alfange, Oporto, Coimbra, Burgundy, Al-Qassr, Palmela, Avora/Evora, Beja, Moorish-Alentejo, Alcâcer do Sal, Mertola, Moura, Ribatejo, Extremadura, Alolié/Loulé, Silves, Al-Fagos, Alcoçar, Bensafrim, Faro/Fâro, Tavira, Castro Marim ve Vila Real de Santo Antônia.

Başka mabedlere çevrilen camiler

İspanya ve Portekiz'de hâl-i hâzırda ayakta kalmayı başarabilen ya da yıkılmış/harâbe vaziyetteki pek çok katedral, kilise, şapel ve sinagog aslında birer cami ve mescid idi. Bu tapınakların önemli bir bölümünün Müslüman ibâdethânelerinden çevrilme olduğunu anlamak için, onların yapı tarzlarına ve ünitelerine bakmak yeterlidir. Örneğin; tavanları kubbemsi bir çatıyla örtülü olan, içlerinde yarı-dairesel kemerin yer aldığı, çevresinde yine küçük kubbeli (ek) mekânlar bulunan, hemen bitişiğinde kuleyi andıran bir yapıya sa-

hip olan, bahçelerinde su kaynağı bufûnan mabedler, esas itibâriyle cami veya mescid olup, sonradan Hıristiyan ya da Yahûdî mabedine tahvil edilen binalardır. Bilindiği üzere; klâsik İslâm mimarisinde Müslüman ibâdethânelerinin çatıları umûmiyetle kubbeyle örtülüdür, dâhilî-mekânda oval bir girinti veya çıkıntı ile farklı bir görünüm arzeden mihrâb yer alır, yanında minaresi ve avlusunda da şadırvanı/abdest mahalli vardır. Çok garip bir yer de, tamamıyla bir İslâm hatırası olan Portekiz'deki Fâtima'nın, -Masum Meryem'e dönüştürülerek- Katolik Hıristiyanların Avrupa'daki önde gelen Hac mekânlarından biri hâline getirilmiş olmasıdır.

Yazarın zikrettiği böylesi eserler şunlardır.

İspanya'da; Santa Cristo de la Luz Kilisesi (Bâb el-Mardû/în Cami-i), El Transito ve Santa Maria la Blanca Sinagogları, Toledo Katedrali, San Tomé Kilisesi, Pamplona Katedrali, Granada'nın Baş Kilisesi (Ulu Cami), Malaga Katedrali, Yeraltı Cami-i, Ronda Katedrali, Büyük Cordova Katedrali (Zekat/h Mezquitası=Arınma Evi/Cami-i) ve Sevilla Katedrali (Büyük Cami)

Portekiz'de; Al-Ashbunah'daki Ulu Cami, Sintra'daki Mesquita (=Cami), Sintra'daki Saray Cami-i (şimdiki küçük kilise), Palmela Kalesi'ndeki kilise (cami), Mertola'daki Ana Kilise (Büyük Cami), Taviro'nun Ana Kilisesi (cami yerine inşa edilmiş) ve Beja'nın en eski binası olan Manastır (aslı cami idi).

Arapça kökenli kelimeler

İspanyolca ve Portekizce'ye Arapça'dan girmiş sözcük sayısı binlerce ifade edilmektedir ki, bunların başında; İspanya ve Portekiz'in büyük ölçüde üzerine kurulduğu Al-Andalus→el-Endülüs ile Emevîlerin İspanya'ya ayak bastığı yüksek kayalık bir mevki olan ve ismini General Târik b. Mâlik'ten alan Gibraltar→Cebel-i Târik gelmektedir. Bu iki dilde yer alan Arapça asıllı kelimeleri saptamanın en kestirme yolu, o sözcüklerin başında "al" hecesinin var olup olmadığına bakmaktır. Zira bu ön-takı, Arapça'daki "el/elif-lâm" ekinin İber Yarımadası'nda aldığı şekilden başkası değildir. Dolayısıyla "al" ile başlayan İspanyolca ve Portekizce her kelimenin Arap orijinli olduğunu rahatlıkla söylemek mümkündür. Gerçekte hakıyla ve detaylı bir inceleme yapılırsa, bu etimolojik çalışmalar, say-falarca yer tutacak bir hacmi kapsar.

İki makale çerçevesinde tesbit edilen Arapça kaynaklı bazı terimler şunlardır:

İspanyolca'da; Almoravides→Murâbitlar, Almohades→Muvahhidler, Castilian→Kastilya, Toledo→Tuleytula, Cordova→Kurtuba, (Bâb Şakra/h=Kızıl Kapı'dan türetilen) Puerta Vieja de Visagra→Eski Visagra Kapısı, Puerta del Sol→Güneş Kapı-

si, Zocodover→Sûk ed-Düvvâr, Alcazar→el-Kasr, Granada→Girnata, Alcantara→el-Kantara/h, Almanzor→el-Mansûr, La Cava Hammin→Cava Hamamı, Cigarrales→Zigarr (=Eşcâr), Aljaferia→el-Ca'feriyye, Valladolid→el-Velîd, Zamora→Zumurrud (=Zümrüt), Jean→Ceyyân, Ho Layz→Sierra Nevada Tepeleri, Alhambra→(Kala'ât) el-Hamrâ' (=Kızıl Kuleler), Boabdil→Ebû Abdillâh, El-Kadîme→Eski Hisar, El-Cedîde→Yeni Hisar, Alcazaba→el-Kasaba, Kasr el-Hamrâ'→el-Ahmer Sarayı, Puerta Judicaria→Mahkeme Kapısı, Patio de la Mazquita→Cami Avlusu, Alberca→el-Birka veya el-Berereke/h (=Havuz/Sarnıç), de los Arrayanes→er-Reyhân (=Menekşe), Sala de los Embajadores→Comarech (=Comares Salonu/Sefirler Holü), Abencerrages→Benû Sarrâ, Boudoir→Mirador (=Ayna), Alcaide→el-Kâ'id (=Komutan/Yönetici), Elcuarto de los Retratos→Portreler Odası, Lute→Ud, Torre de las Damas→Kadınlar Kulesi, Torre de las Infantas→Prencesler Kulesi, Torre da la Cautiva→Hapishane Kulesi, Generalife→Cennetü'l-Ârif (Sarayı), Ğarnatât el-Yehûd→Yahudilerin Granadası, Bibarrambla→Bâbu'r-Ramle, Hammin el-Geuza→Cezve/h Hamamı (=Ceviz Ağacı Kaplıcası), Albayzin→Rabat el-Beyyâdîn, Xarea→eş-Şerîa/h, Alcazar Genil→'Âişe'nin ikâmetgâhı, Alhama→el-Hammâm (=İlica/Kaplıca/Banyolar/Yer altı suları), Elbano Fuerte→Ana Banyo, Almería→el-Mer'iyye, Malaga→Malaha (=Tuzlak), Guadalmedina→Vâdi'l-Medîne (=Kent-in- Irmağı), Gibralfaro→Cebelü'l-Fevrah (=Fener Kayası), Bâbü'z-Zükâk→Dargeçit Kapısı, Mina de Ronda→Ronda Tepesi, Leila-Manuel→Leyla-Mecnun, Alforjas→Heybeler/Cepler, Mezquita→Cami, Guadalquivir→el-Vâdi'l-Kebîr (=Büyük Vadi/Nehir), Calahorra→el-Kal'atü'l-Hürre/h, Sevilla (Şehri)→(Medînetü'z-)Zehrâ, La Girandilla→Girar (=Dönmek), Giralda→Minare, Patio de las Munecas→Oyuncak Bebekler Avlusu, Patio de las Doncellas→Bâkireler Salonu, Sala de Justicia→Mahkeme Salonu, Torre del Oro→Burcu'z-Zeheb (=Altın Kule), Alcalá→el-Kal'a/h, Tarifa→Tarif, Sala de Los Abencerrages→Benî-Serrâ Salonu/Holü.

Portekizce'de; Straits→Tarifa, Bâbü'z-Zükâk→Dar Kapı, Pillars of Hercules→Yüksek Kayalıklar, Lisbon→Olisipo/Olisipone veya Luxbona/Uxbona, Al-Ashbunah→el-Eşbûne/h, Sintra→Chintra/Zintiras, Santarem→Chantarin/Chantireyn, Almadá→Al-Ma'dan (=el-Ma'den), Al-Qassr→el-Kasr (=Sarây), Algarve→Al-Faghar/Chenchir, Barbary→Berberî, Ceuta→Cava, Gate of Martin Moniz→Martin Moniz Kapısı, Arco das Portas do Mar→Deniz Kapıları'ndan bir Kemeraltı yolu, Al-Jama'→Hükümet/İdare Sarayı (=Sığınak/Barınak), Alfama→al-

Hamma (=Hamam), Alcaçarias→Kaplıca/Ilıca suları (=Umumî ban-yolar), Costa do Castelo→Dairesel Yol (Arap zamanlarında ve şimdi Lizbon'un ana yollarından biri), Arrifanas/Alfingera→Bostan yerleri/Sebze bahçeleri (=Hajarun/Hacerun sözcüğünün ism-i tasğiri), Mouraria→Mağribliler Bölgesi/Faslılar Semti, Fado→Kader/Ağıt (=Arabesk müzik), Tenha paciencia!→Sabır ver/Yardımcı ol!, Emîr, Halîfelik, Vâlî, Alcaide→el-Kâ'id (=Kumandan/İdareci), Eyâlet, Vilâyet, Castelo dos Mouros→Moorish/Mağrib Kalesi, Mesquita→Cami, Ajimeces→İkiz pencereler, Azzalujo/Zalleja→Pürüzsüz yüzey, Zuleijo→Verniklenmiş çini, Alfarje/Alferje→Ahşap işçiliği, Sala dos Arabes→Arap Odası, Sala do Banho→Banyo, Syrens Odası, Kuğu Odası, Mekke Avlusu, Linderaja Bahçesi, Mirador de Lindaraja, A(r)slan Avlusu, İki Kızkardeş/Bacı Odası, Bayanlar/Hanımlar Odası, Monserrate, Mozarab→Mürted veya Sebatkâr, Atamarma→Suyun Annesi/Kaynağı, Avora/Evora→Yebora, Manueline-Moorish→el yordamıyla yapılan Mağrib usûlü tezyînât, Almanzor→al-Mansûr (=Muzaffer/Gâlip komutan), Alcâcer do Sal→Tuz'un Alcâceri (=Al-Qassar), Moura→Ihnanijah/Ielmaniah (=Moorish/Mağribli Kadın), Torre Saluquia→Saluquia Kulesi/Burcu (varlıklı bir el-kâid'in kızı olan bir kadının adıyla anılan bir Arap Hisarının kulesi), Engenhos Mouriscos→eski Arap su çarkları, Aşağı Alentejo'daki Serra de Mesquita→Cami Tepeleri, Alcântara/Al-Qantarah→el-Kantara/h (=Köprü), Cid→Seyyid, Mertola→Myrtili, Tejo→Tagus/Tagus/Tagu, Alolié→Loulé, Almocovar→al-Maqbarah (el-Makbera/h=Mezarlık/Kabristan), Açoteias→Teraslar, Bioco→Peçe (=Yüz örtüsü), Silves→Xelb (=Half), Geleiros dos Mouros→Moorish/Mağrib Tahıl Ambarları, Celeiros→Silolar (=Yeraltı kilerleri/depoları), Faro/Fâro→Fârom/Fârão (=Benî Hârûn), Alcarraza→Su testisi/kabı, Moorish Alentejo→Mağrib tarzı At-nalı kemer, Ferforje→Demir parmaklık.

Sosyal yaşama dair pratikteki geleneksel uygulamalar

Müslüman İspanya'daki idârî yapı hiyerarşisi, yukarıdan-aşağıya doğru şu şekilde biçimlenmişti: Damascus (=Şam)'daki Halîfe, ona bağlı Endülüs eyâlet Emîrleri, bunlara bağlı vilâyet Vâlî-leri ve bunların altındaki kasaba veya kale Kâidleri/Komutanları vardı. Alcaide (=el-Kâid) ünvanı, son zamanlara kadar Portekiz'de yürürlükteydi; İspanya'da ise hâlen geçerlidir.

Bugün İspanya ve Portekiz, bağımsız iki devlettir. Fakat bu makalelerde ele alınan konu itibâriyle bunları birbirinden ayrı tutmak oldukça güçtür. Zira İspanyollar ve Portekizlilerin, ortak ataları olan Araplardan, daha doğrusu Müslümanlardan tevârüs ettikleri eserler neredeyse birbirinin aynıdır. O sebeple Avrupa'nın herhangi iki ülkesinde görülmeyecek kadar benzerlik ve müstereklik, bu iki

memlekette şimdi(lerde) de mevcuttur. Dolayısıyla buralarda hüküm süren hayat tarzı, mimarî görüntü, kültürel yapı vs. ye dair iz ve özellikleri, İber Yarımadası bütünlüğünde değerlendirmek daha gerçekçi bir yaklaşım olacaktır.

Ancak şu farkı da belirtmekte fayda var: İspanya, Portekiz'e oranla, Arap orijinli binalar bakımından daha zengindir. Ayrıca Portekizliler, Endülüs'ten kendilerine intikal eden bu tarihsel mirasa, İspanyollar kadar sahip çıkamamışlardır. Bilhassa İslâmî yapılar, - amacı dışında kullanılsa da- İspanya'da korunmaya çalışılırken, bu tür kalıntılara Portekiz'de hor davranılmıştır. Biraz da bu yüzden olacak ki, bunların sayıları Portekiz'de bir hayli azalmıştır. Sözgelisi; üzerinden bin yılı aşkın süre geçmesine rağmen, Büyük Kordova Cami-i, hâlâ dünyada ayakta kalabilen en görkemli dinî yapılardan biri iken, günümüz Lizbon'unda hiç cami kalmamıştır. Öte yandan; Arap geleneklerinin etkisi, Portekiz halkının millî kimliği üzerinde İspanya halkına göre daha fazladır.

Endülüs Emevî Devleti zamanına ait ve o devletin bânîsi olan Araplara özgü bir hayatın sürdürülmesine elverişli olarak yapılan beyaza boyalı evlerin önünde, üstü açık, etrafı galerilerle çevrili iç avlular vardı. Evlerin dış yüzeyini kireçle badanalama işini genellikle kadınlar yapardı ki, onlar bundan çok büyük zevk alır ve gurur duyarlardı. Bu tür evlerde kadınlara mahsus harem bölümleri bulunmaktaydı. Yine bu tip evler, cumbalı ve birbirinin ikizi pozisyonundaki zarif pencerelere sahipti. Kezâ bu evlerin ahşap tavanları aşırı derecede süslü, çatıları ise düz ve yassı teras şeklindeydi ve dahi çiçeklerle süslenmiş balkonları mevcuttu. Bacaların büyük bir bölümü mini minareler gibi, diğerleri de huni biçiminde idi.

Arap stili giyim-kuşam, son zamanlara kadar o coğrafyada, özellikle kadınlar arasında oldukça yaygındı. Örneğin; başın/saçların ve gerdan(ın) arkasının örtülmesi ve yüzde peçe bulundurulması gibi. Erkekler arasında da, şalvarı andıran bol kesimli pantolonların giyilmesi ve kafaya çok geniş şapkaların takılması bir âdet idi. Arap soyundan gelenlerin büyük çoğunluğu, genetik olarak atalarını temsil edencesine daha koyu tenli ve pörsümüş deriye sahiptiler. Ayrıca daha kısa boylu ve bodurdurlar. Tıpkı Araplar gibi, çok yavaş ve rahat hareket ederler, yolda sallanarak yürürler; öyle ki, hiç aceleleri yoktur. Cami karşılığındaki Mesquita ve Seyyid'den bozma Cid, Portekiz'de çok fazla kullanılan birer aile ismi, yani soyadıdır.

Arap dönemlerinden kalma ev, cami, saray ve diğer binaların; çeşit çeşit, rengârenk gül ve çiçeklerle bezenmiş, türlü ağaçlarla donatılmış çok nefis avluları vardı. Gerçek bir Arap şirinliğinde ve arabesk tarzda oldukça hoş tezyînâta sahip bu yapıların bahçe-

rinde genellikle havuz, şadırvan, kuyu ve fiskiye gibi su kaynakları bulunurdu.

Arap mimarisinde en fazla kullanılan inşaat malzemeleri; ahşap (oyma ve sedef kakmalı olabilir), sıkıştırılmış ve kurutulmuş çamur (=kerpiç), (Roma tipi) taş, briket, tuğla, kiremit, (ince-zarif) mermer (sütunlar), granit, kireç, mozaik, seramik, porselen, çini ve fildişidir. Gotik mimarî de; fevkalâde tuğla duvarcılığı ve muhteşem ahşap işçiliği başta olmak üzere Müslümanların yapı tekniğinden ve inşa usûllerden önemli ölçüde etkilendiği görülmüştür.

Emevîlerden miras kalan yapılarda en çok göze çarpan renkler ise; beyaz, mavi, yeşil, (kızıl) kırmızı, siyah ve altın (sarısı)dir. Yine bunlarda en çok yer alan şekiller; ay, yıldız, geometrik desenli (özellikle; kare, dikdörtgen, üçgen biçimli, baklava dilimli), oval/dairesel ve yarı-dairesel semboller ve çizgilerdir. Aydınlatma da, asla ihmâl edilmemiştir.

Endülüs'ün çarşıları, mağara tipi büyük dükkânları ve tezgâhları ile Asya pazarlarını çağrıştırır; satıcıların kullandığı poşetler bile öyledir. Öküz ve katırlarla çekilen kağnılar trafikte göze çarpar. Pazar mallarıyla yüklü bu araçlar, günün her saatinde ortalıkta görünür ve bu manzara günümüzden ziyade geçmiş, Batı'dan ziyade Doğu'yu çağrıştırır. Ayrıca şehirlerde kapalı çarşılar (bedestenler), arastalar ve açık pazar yerleri de bulunur.

İspanya ve Portekiz'in şehircilik plânları hâlâ Arap mimarisinin etkisi altındadır. Tarihî hüviyetini koruyan kent ve kasabaların etrafı surlarla çevrilidir veya oralara hâkim tepelerde saraylar, kaleler ve gözetleme kuleleri mevcuttur. Bu stratejik yapıların altında da; gereğinde barınak işlevi gören mahzenler ve yeraltı geçitleri, tahıl ambarı gibi kullanılan kilerler ve sarnıçlar/su depoları eksik olmazdı. Birtakım mescidlerin, özellikle ordugâh camilerinin yanında ise, aşevi (=imârethâne) bulunmaktadır. Cadde ve sokaklar dar(acık) ve doğuya hâs bir görünüme sahiptirler. Bazı yapıların ana girişleri at-nalı kemerlidir ve çok görkemlidir. Yine bir kısım binaların iç-dış duvarlarında ve kapı-pencere üstlerinde Arapça yazıtlar ile bazı resim ve figürler yer almaktadır. Önemli eserlerde devâsa/iri mermer sütunlar ve demir parmaklıklar, vazgeçilmez unsurlardır.

Arap etkisinin en açık biçimde hissedildiği alanlardan biri de müziktir. İspanyol ve Portekizlilerin, gayet neşeli ve şen-şakrak insan olmalarında onların terennüm ettiği türkülerin payı büyüktür. Bu durum, enstrümanlar için de geçerlidir. Kullanılan en önemli çalgı âleti ud idi. Doğu kökenli yaylı sazlar eşliğinde söylenen fado şarkıları, uzun süren deniz yolculuklarının ardından yakılan bir tür arabesk-ağıt idi. Sözleri ile kaderciliği ve alınyazısını dile getiren fadonun altında yatan acı ve üzüntünün dürtüsüyle, o topraklarda

yaşayanlar, çok kibâr ve sabırlı bir mizaca bürünmüşlerdir. Öyle ki, oraların köylüleri dahi, son derece nazik ve itibarlı insanlardır. Kader-kısmet anlayışı, İspanyollara nazaran Portekizlilerde daha belirgindir. Hıristiyan kilise müziği de, büyük ölçüde Arap müziğinin tesiri altında kalmış, hatta onu taklide bile yönelmiştir.

Endülüs'te hamam çok yaygın ve o kültürün ayrılmaz bir parçası idi. Mağrib usûlü umûmî hamamlar veya Doğu hamamlarına benzer egzotik banyolar, şimdi bile revaçtadır. Ayrıca şark milletlerine hâs yayla yaşamı da vardı. Bunun bir uzantısı olarak, Arap atlarının bolca üretimi yapılıyordu.

Evlerde çokça kullanılan eşya arasında; sedef işlemeli mücevher sandıkları, rengârenk kâse ve vazolar, şeffaf emaye porselenler, topraktan yapılmış su testileri yer almaktadır. Kadınlar çocuklarına göz değmesin diye, elbiselerine nazarlık takarlardı. "Kutsal Küre" diye adlandırılan yuvarlak halka remzi ile "Cennetin kapılarını açacağına inanılan" anahtar resmi, ulusal çapta manevî değeri hâiz amblem olarak kabul edilmiştir. Eskiden kalma bir alışkanlık olarak, akşam saatlerinde şehir ve kasaba meydanları kalabalıklaşır; halk birbiriyle bu merkezlerde buluşup hasb-i hâl ederdi.

Bugün, İslâm memleketlerini az-çok bilen birisi, İberya'ya gitse, Müslümanların o coğrafyada bıraktığı etkiyi hemen her yerde görebilecektir. Aslında bunlar, yadırganacak ve hayıflanacak bir durum değil; tersine takdir edilecek ve övünülecek şeylerdir. Çünkü bu tarihsel ve kültürel zenginlik, İspanya ve Portekiz'i Avrupa'nın, hatta belki de Dünya'nın en farklı ülkelerinden yapmış, vatandaşlarını da ayrıcalıklı kılmıştır.